

Peter Svetina

Inštitut za slavistiko, Celovec, Avstrija

UDK 821.163.6-93.09:321(487.1)""197

UDK 316.74:82

Kaj pa je to država ali o rečeh države in režima v slovenski mladinski literaturi

Sedemdeseta leta prejšnjega stoletja kažejo v slovenski (jugoslovanski) družbi dvojen obraz: na eni strani komunistična oblast omejuje državljanske svoboščine, na drugi strani pa se ljudje vse bolj ozirajo po zahodnjaškem načinu življenja. V ta čas sodita mladinski prozni deli *Avtomoto mravlje* (1975) Jožeta Snoja in *Stopinje po zraku* (1977) Leopolda Suhodolčana, ki tematizirata družbene režime in z njihovo nekonformno reprezentacijo odpirata vprašanje o subverzivnosti v slovenski mladinski literaturi.

Avtomoto mravlje, *Stopinje po zraku*, družbeni režim, reprezentacija, subverzivnost

Slovene and Yugoslav society in the 1970s had a dual aspect: while the Communist authorities restricted the rights of its citizens, people increasingly turned to the Western way of life. This period saw the appearance of the prose works for young people *Avtomoto mravlje* (Driver Ant, 1975) by Jože Snoj and *Stopinje po zraku* (Footprints in the Air, 1977) by Leopold Suhodolčan, which thematise social regimes and through their nonconformist representations open up questions of subversiveness in Slovene youth literature.

Avtomoto mravlje, *Stopinje po zraku*, social regime, representation, subversiveness

1

Sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja sta v slovenski mladinski književnosti izšli dve pripovedni deli, ki tematizirata družbene sisteme, *Avtomoto mravlje* Jožeta Snoja, ki so izšle leta 1975, in *Stopinje po zraku* Leopolda Suhodolčana, ki so izšle leta 1977. Upodobitev (reprezentacija) družbenih režimov v obeh delih bo osrednja tema pričujočega prispevka.

Vprašanja, ki se zastavljajo v zvezi z omenjeno problematiko, so naslednja: kakšne so značilnosti družbenih režimov, ki so predstavljeni v omenjenih dveh pripovednih delih, kakšno stališče do njih zavzema pisec in kako si lahko razlagamo okrepljeno radovednost in potrebo po ubeseditvi problematike družbenega sistema v mladinski književnosti sredi sedemdesetih let.

2

V pripovedi *Avtomoto mravlje* Jože Snoj v prvih odstavkih opisuje tek dveh dečkov in enega psa, Vida, Jošta in Repka, po travniku za domačo hišo. A to ni običajen tek, to je pomanjševalni tek, saj se Vid, Jošt in Repček med tekom v daljavo zmanjšujejo in na koncu, veliki kot mravlje, prestopijo v svet mravelj. Ampak mravlje sploh niso več mravlje (gledano s človeškimi očmi), ampak sama vozila, »hrumeči buldožerji, pa traktorji, pa tanki, pa vseh vrst oklopnjaki«. (Snoj 1981: 5) Že ob prvem srečanju z mravljami naletijo Vid, Jošt in Repček na nekaj, česar iz svojega sveta ne poznajo: ko hočejo prečkati cesto, jim mravljincji nadzornik Mravlje sporoči:

Nič ne bo, fanta, je zviznil v čisti policijski mravljinsčini, nič ne bo. Nobenega ustavljanja prometa danes, vsako oviranje poteka strogo prepovedano. Vsi organi v največji pripravljenosti. Vrši se praznično delovna

parada vsega delovnega ljudstva mesta Mravljevo, največje in najboljše mravljinje republike Na poseki. Naša slavna kraljica predsednica Marinka Mravljinica Mravljakka VIII. je zvedela, da je na vzhodu naše države poginil hrošč Boršč. Neznansko si želi njegovih krač, zato je ukazala parado do njega [...] Če bi imela sladkor, bi ukazala skuhati tudi marmelado[.] (Prav tam: 8–9)

Na srečo ima Vid v žepu bombon, ki se ob pomanjševalnem teku v daljavo ni pomanjšal. Ob tej novici se promet takoj preusmeri k fantoma in psičku, pravzaprav k bombonu, Vid, Jošt in Repèk pa na »splavostroju«, kot se imenuje splav, na hitro sestavljen iz mravelj-strojov, odrinejo v Mravljevo, kjer bodo fanta zaposlili kot strokovnjaka za sladkarije.

Med potjo naletijo na tovariša Dobromravova, »pesnika, pisatelja, dramatika, novinarja in tapetnika tovarišice kraljice predsednice republike Marinke Mravljinke Mravljakke VIII.«, ki fanta in kužka spremlja na poti v glavno mesto.

Obljuba se izkaže za pretvezo, saj fanta in kužka v Mravljevu vržejo v globok jašek, v ječo, katere stene so sestavljene iz samih tipalk in oči mravelj vohunk, ki so kar vzdane v stene ječe. Tu fanta doživita revolucijo, ki spodnese Marinko Mravljinico Mravljakko VIII. in na oblast pripelje Marinko Mravljinico Mravljakko IX. S pomočjo radijske postaje, ki jo je Vid doma vzel očku in s pomočjo katere razumeta mravljinščino, slišita mravljinčje misli in mravljam tudi lahko ukazujeta, pa s pomočjo dveh čebelic, Mije in Maje, se Vid, Jošt in Repèk s povečevalnim letom rešijo iz sveta mravelj in se vrnejo domov. Taka je zgodba.

In kako je v *Avtomoto mravljah* predstavljen mravljinčji svet?¹

Eno prigodo s prometom v mravljinji državi smo že omenili. Druga je brutalnejša. Ko se odprava na splavostroju sredi mravljinčjega prometa premika proti Mravljevu, naleti na poti na slavčka, ki razkoračen nad potjo kljuva mravlje, da pohabljene in razmrcvarjene ležijo vsepovsod. A promet se tudi v tem primeru ne sme ustaviti:

Ne smemo, fant moj, zelo mi je žal, ampak prepovedano je. Svetovalci ministri [...] so predlagali zakon, [...] da se naša mravlja vrsta ne sme nikoli in nikjer pretrgati. To bi bilo izdajstvo in izguba časa, velika gospodarska škoda. (Snoj 1981: 24)

To vztrajanje v okrutnosti »sovražnika« ne oziraje se na število razmrcvarjenih mravelj, »daje moč in veljavo naši državi po vsej poseki.« (Snoj 1981: 25)

Tisti, ki v mravljinčji državi kaj veljajo, so le mravljaki carinjaki in mravljakke policajke, »najljubš[e] hčer[e] naše kraljice predsednice« (Snoj 1981: 17), ki »so zmeraj site, ker jim ni treba nikogar krmiti.« (Prav tam: 24) Sicer pa so mravlje vedno lačne, nikoli ne smejo biti site: »Brž ko si se kje napokal, moraš – oprostita – takole iz ust nakrmiti prvo lačno sodržavljanko, ki te poboža in prosi za hrano.« (Prav tam: 24)

Vsa ljubezen državljanov pa velja edini vladarici, ljubijo samo njo:

---

1 Eden od elementov, ki označujejo deželo mravelj, so imena, izpeljana iz besede mravlja: mesto Mravljevo, nadzornik Mravlje, tovariš Dobromravov (ta zveni širše slovansko, rusko ali bolgarsko), kraljica in predsednica Marinka Mravljinica Mravljakka, Mravljinica Veliki – biološki eksponat v osnovi šoli Staneta Mravlježa. Ali obča imena: mravljunke vohunke, mravljakke policajke.

Čisto živčni in iz sebe smo že vsi zaradi nje, Marinke Mravljinke Mravljajke VIII. Samo sprašujemo drug drugega, kjerkoli se srečamo: Ali je še živa in zdrava? Ali je sita? Na, na malo iz mojega želodčka zanjo. Pa da boš gotovo dal naprej, obljubiš? Obljubim. Če jo boš videl, srečni mravljinec, ji povej, da jo pozdravlja mravlja 03415 K III iz garaže traktoristov, trikratna udarnica, nosilka reda Velikega Mravljinka. Ne samo, da jo pozdravlja, da jo ljubi, si boš zapolnil, da jo ljubi. (Snoj 1981: 44)

Za medsebojno (človeško) ljubezen, o kateri Vid in Jošt pripovedujeta tovarišu Dobromravovu, v Mravljevem ni prostora. A Dobromravovu se zareče, izgovori misli, ki jih ne bi smel: »Za njo, za njo, našo veliko, mogočno, edino. Ona pa samo je in je in je in leže jajčka in nima časa za nas. Ljubimo jo, tako ljubimo, a nismo ljubljeni.« (Snoj 1981: 44) Prepovedane misli Dobromravova pripeljejo v nekakšno avtomehanično delavnico, ki je pravzaprav preiskovalni zapor.

Omenili smo že ječo, v katero vržejo Vida, Jošta in Repka: stene so iz vohunskih tipalk in oči mavelj, saj so mravlje vohunke »kar vzdane vanje preprosto zato, da lahko noč in dan in vsepovsod vohljajo za državljani in jih – če je treba – ročno pretipajo in preiščejo od glave do peta, pardon, ponavadi do zadka.« (Snoj 1981: 79)

A preiskovalni zapor, v katerem se znajde zaradi napačnih misli tovariš Dobromravov, je okrutnejši. Mehanik, zasliševalec, ki med mučenjem ves čas ponavlja »Pokvarjeni mravljinec, priznaj!«, je Dobromravova z dvigalko dvignil nad betonsko popravilno ploščad in mu nateguje nožice, vključene v verige:

Mehanik je popustil ročico, da je ostala, mehka kot miličniška gumijevka [...] nožice toliko da niso bile populjene iz sklepov, ampak ravno toliko, in ravno v tem je bilo, očitno, mojstrstvo zasliševalca v pajacu. [...] Mehanik pa [...] je tacal od nožice do nožice, od sklepa do sklepa vozila, pritrjenega na natezalno napravo. Vsakega je skrbno obilil in obvlekel z vrelim lepilom, da je vsakič zacvrčala hitinasta lupina in se zasmodikal temnorjav dim nad njo. [...] Mehanik se je odvlekel do stene in v omarici z lepo po vrsti razvrščenimi ključi za odvijanje vijakov, pardon, drobljenje sklepov, izbral najmanjše orodje te vrste [...]. Z njo mu je, povejmo naravnost in na kratko, čeprav je že kar gnusno, gladko odščipnil levo tipalko. Nožice tovariša Dobromravova [...] so obupno utripnile v prostem teku in se zdaj, tako obtežene, z lahko to izpulile iz veržic, ki so jih dotlej vezale s tlemi. (Snoj 1981: 98–99, 101)

Med rekviziti, s katerimi se v mravljinčji državi vzdržuje oblast, pa so tudi očala. Na prvi pogled se sicer zdi, kot da bi bile to mravljinje oči, vendar temu ni tako:

Kakšna zmeta, prijateljček moj. Kakšna pomanjkljiva vzgoja! Prvič to niso oči, ampak sončna očala s povečevalnim steklom, ki jih dobi vsak naš državljan ob polnoletnosti zastonj, da zmore gledati v bleščečo in svetlo prihodnost mravljinjega ljudstva. Drugič ta pogled nič ne boli, tudi če nimaš očal, ampak – – dokler se ne privadiš nanj, sili samo na kihanje, pst, včasih tudi ko že nosiš očala. (Snoj 1976: 15)

Kihanje, ki je v Mravljevu sramotno, je lahko za mravljo seveda tudi pogubno.

Še en od elementov vzdrževanja mravljinčjega režima so policaji, mravljajke policajke, tajni agenti z oznakami TIP, kar pomeni »Tukaj In Povsod«. (Snoj 1975: 49) Nevpadljivo vohunijo in nadzirajo ideološko neoporečnost državljanov Mravljeva:

Ojoj, je zastokal Dobromravov, preoblečena mravljajka policajka. Izgubljeni smo!

Tako je, je potrdil srhljivi mravljinec, tako je tovariš Dobromravov. Tajni agent TIP 73, kar pomeni, kot vam je znano, Tukaj In Povsod. Mimogrede rečeno, bili ste že nekajkrat močno zapaženi. Pogosti napadi kihanja, mimogrede. (Snoj 1981: 49)

Kazen za hude prestopke je javno izsesavanje, kakršnega bi bil deležen tovariš Dobromravov, če ga ne bi v zadnjem hipu pred koncem zgodbe rešila Vid in Jošt s pomočjo čebeljih reaktivcev Maje in Mije.

Režim, ki ga v zgodbi opisuje Snój, v nekaterih elementih zelo spominja na Orwellovo črno utopijo *1984*, ki je izšla v slovenskem prevodu Alenke Puhar že leta 1967. Snój jo je mogel poznati.

Tako kot je v Orwellovem romanu vsa ljubezen državljanov namenjena Velikemu bratu, je v Snojevi zgodbi vsa ljubezen namenjena tovarišici kraljici Marinki Mravljiniki Mravljajki VIII. (in po revoluciji IX.). Za medsebojno ljubezen ni prostora: Winston in Julija sta okrutno kaznovana, ker sta se intimno zblížala, ker sta hotela ljubezen deliti med seboj in ne samo z Velikim bratom. Hrepenenje po ljubezni, ki je nedosežna, izraža tudi Dobromravov in zato pride v avtomehanično delavnico (preiskovalni zapor). Javna obešanja so družabni dogodki v Orwellovem romanu, v Snojevem bi to bilo javno izsesavanje tovariša Dobromravova, če ga ne bi tik pred zdajci rešila Vid in Jošt. Vseprisotni telekrani v Orwellovem romanu so tipalke mravljunk vohunk, vzdane v stene vsepovsod po Mravljevem, miselna policija pa so tajni agenti TIP-i v Snojevi zgodbi. V obeh besedilih je zločin, ki ga zagreši eden od junakov, pravzaprav miselni zločin, zapisan na papir: Winstonov dnevnik in kronika tovariša Dobromravova, v katero zapisuje nedovoljene misli.

Tudi O'Brienovo mučenje Winstona je v Orwellovem romanu popisano pošastno natančno. Nategovanje hrbtenice spominja na Snojeve opise nategovanja nožic tovariša Dobromravova:

Brez kakšnega opozorila, razen lahnega giba O'Brienove roke, mu je val bolečine preplaval telo. To je bila grozljiva bolečina, ker ni mogel videti, kaj se dogaja, in imel je občutek, da mu zadajajo nekakšno smrtno poškodbo. Ni vedel, ali se ta stvar res dogaja ali pa ta učinek izzevoje z elektriko; telo se mu je raztezalo navzven, sklepe mu je počasi trgalo narazen. Čeprav mu je bolečina pognala znoj iz čela, je bil najhujši od vsega strah, da se mu bo vsak hip zlomila hrbtenica. (Orwel 1984: 180)

Podobnost obeh tekstov je tudi v »izdelovanju« jezika, ki je v rabi v eni in drugi državi, pri Orwelju je to novorek, pri Snoju mravljinščina z mnogimi mravljinjimi izrazi (zlasti tehničnimi).

Dimitrij Rupel v spremni besedi k ponatisu, ki je izšel v naslovnem letu (1984), označuje družbo, kakršno predstavlja v romanu angleški pisec, za totalitaristično:

Bistvo totalitarizma ni le politična diktatura, ampak diktatura in podrejanje na vseh področjih [...]. Totalitarizem pomeni, da je centralni komandi podrejena tudi privatna sfera oz. intimna sfera. [...] Družba v Devetnajsto štiriinosemdeset je militaristična družba, kar pomeni, da je na strateških področjih brezhibna, skrajno funkcionalna, medtem ko je na drugih področjih [...] skratka tistih, ki so povezana z osebnim, posameznim življenjem [...] skrajno zanikrna. To je družba, ki pripravlja sijajne javne manifestacije [...]. Za elito je na voljo vse, za ljudstvo [...] tako rekoč nič [...]. Odlična tehnika in brezkompromisen teror zagotavljata peščici [...] vodilnih neomejeno oblast. (Rupel 1984: 238)

Podobno bi lahko trdili tudi za mravljinčjo družbo v Snojevi zgodbi: policijsko in vojaško je brezhibno organizirana, vsa čustva morajo biti namenjena eni sami osebi, edini kraljici predsednici, nekateri deli družbe so privilegirani (cariniki in policajke), prirejanje javnih manifestacij (izsesavanje) nadomešča siceršnja bedo (običajne mravlje morajo biti vedno lačne), medosebno povezovanje oziroma čustva, ki bi povezovala med seboj mravlje (obžalovanje smrti prometnika Mravljeta), so prepovedana in kruto sankcionirana.

Vprašanje, ki se lahko na tem mestu zastavi, je: katero družbeno ureditev, katerega totalitarnega voditelja prikazujeta ena oziroma druga knjiga?

Rupel (1984: 238) navaja, da vrsta kritikov in komentatorjev Orwelovega *1984* »trdi, da je *1984* podoba kombinacije fašističnega in (boljševiškega) komunističnega sistema, pa tudi da je Veliki brat posnet po Stalinu, oz. da je v Goldsteinu in njegovi Bratovščini čutiti aluzije na politiko Trockega.«

Podobnega mnenja je za Snojevo pripoved tudi Grafenauer:

Na ljudi je seveda takšen svet, kjer posameznik nima pravice do svoje svobodne volje in mišljenja, nekaj najstrašnejšega, o čemer nam prepričljivo govorijo številne zgodovinske izkušnje, med njimi še posebej tiste, ki še vedno mečejo svojo senco tudi na današnji čas in ki jih navadno poimenujemo s pojmi, kot fašizem, nacizem, stalinizem. V takšnem svetu vladajo nasilje, strah in trpljenje; najhuje so seveda prizadeti tisti posamezniki in skupine, ki se nočejo podrediti takšnim družbenim razmeram [...] Jože Snoj nam v *Avtomoto mravljah* prikazuje prav takšen svet. (Grafenauer 1981: 161)

Helga Glušič (2002: 226) izpostavlja v Snojevih *Avtomoto mravljah* »policijsko nasilje mravljinčje države.«

Peter Stankovič (2005) se v monografiji *Rdeči trakovi*, kjer govori o reprezentaciji v slovenskem partizanskem filmu, v uvodnem delu reprezentaciji (prikazovanju) posveča teoretsko. Vpeljuje izraz *polisemičnost reprezentacij*, s katerim označuje širše, ne zgolj ideološko konformne reprezentacije. V vsaki reprezentaciji naj bi obstajala »razpoka, ki omogoča uhajanje pomenov«. (Stankovič 2005: 33) Te »razpoke« v tekstu so lahko tudi signal »proti-hegemonske reprezentacije«. (Prav tam) Po Stankoviču (prav tam: 34) obstaja namreč »tudi segment reprezentacij, ki zelo zavestno problematizirajo dominantne sisteme reprezentiranja in ponujajo neke precej domišljene alternativne zgodbe, podobe in interpretacije.«

Je najti v Snojevem besedilu kakšno izrazito mesto, ki bi navajalo k misli, da ne gre zgolj za reprezentacijo fašističnega, nacističnega, stalinističnega totalitarnega režima? Ali je mogoče, kot pravi Saksida (1998: 20), »[s]poročilnost fantastične pripovedi«, ki s svojo simbolno govorico pripoved povezuje, povezati »s konkretno družbeno stvarnostjo, v kateri je pripoved nastajala«? Ali je mogoče torej družbeni sistem, ki ga opisuje Snoj v *Avtomoto mravljah* razumeti tudi kot alegorijo družbenega sistema, v katerem je avtor v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja živel in ga doživel?

Nagovor »tovariš«, »tovarišica«, ki je v socialistični jugoslovanski družbi po drugi vojni zamenjal »gospoda« in »gospo«, bi zagotovo lahko bil element prepoznavanja konkretne, jugoslovanske družbene stvarnosti. A sam ta element ni tako izrazit, saj so bili »tovariši« razširjeni po vsem vzhodnem, komunističnem svetu. Zelo droben, mimobežen in zato izmuzljiv element, s katerim lahko konotiramo tedanjo jugoslovansko družbo, pa je pojem »miličnik«, ki je nadomestil zahodnega

»policista«, »policaja«. V Snojevem besedilu se enkrat pojavi aluzija na socialističnega varuha reda, in sicer ob že navedenem opisu mučenja tovariša Dobromravova: »Mehanic je popustil ročico, da je ostala, mehka kot miličniška gumijevka.« (Snoj 1981: 98)

Da bi bilo Snojeve *Avtomoto mravlje* mogoče razumeti (zlasti) tudi kot subverzivno besedilo,² napeljuje dejstvo, da je v istem času kot *Avtomoto mravlje* Snój izdal pesniško zbirko *Balade za glas in raglje* (1973), v kateri tematizira tedanjemu komunističnemu režimu tabujsko temo povojnih pobojev domobrancev. V osemdesetih letih izideta tudi romana *Gavženhríb* (1982) in *Fuga v križu* (1986): tu (režimsko nekonformno) tematizira problematiko slovenske državljanske vojne v času druge svetovne vojne.

3

V Suhodolčanovih *Stopinjah po zraku* (1977) nastopata komična detektiva Naočnik in Očalnik, ki sta se pojavila najprej v televizijski nadaljevalki (1971),³ leta 1973 pa še v knjigi detektivskih prigod z naslovom *Naočnik in Očalnik*. Knjižno so izšle njune prigode še v knjižici *Pipa, klobuk in dober nos* (1976), v romanu *Na večerji s krokodilom* (1976), pričujoča zgodba je zadnja v seriji njihovih prigod.

Detektivska naloga, ki Naočnika in Očalnika zaloti na počitnicah nekje med Voglom in Triglavskimi jezeri, je: razvozlati primer letečih krožnikov, ki je med letoviščarji in na sploh med ljudmi povzročil silen preplah. Izkaže se, da je Zemljo obiskala odprava z daljnega planeta Mirion (ki leži nekje med Jupitrom in Saturnom). Natančneje: na medplanetarnem plovilu Beli žarek sta mirionska detektiva Naočnik in Očalnik, ki sta na las podobna zemeljskima Naočniku in Očalniku, z nalogo: najti prvo odpravo (posadko Modrega žarka), ki je prišla na Zemljo iskat deželó, s katero bi lahko delila svoje tehnološke dosežke in izume v dobro Zemljanov. Posadka prve odprave je izginila neznano kje, Naočnik in Očalnik pa sta prišla Naočnika in Očalnika prosit za pomoč pri iskanju (pridruži se jim še zemeljski znanstvenik, profesor Nos, ki ima v mirionskem plovilu kolega Sona).

Izkaže se, da se izgubljená posadka nahaja v deželi Čitaniji, v kateri se je zgodil državni udar, predsednika Averada so vrgli z oblasti, posadko z Miriona pa zaprli v ječo. Detektivi posadko z odstavljenim predsednikom in nekaterimi (političnimi) jetniki uspešno rešijo. Nakar začnejo na Zemlji iskati deželó, ki bi ubežnike sprejela. Po neuspešnih poskusih v Sueni in Amerani, najdejo Jutako, miroljubno deželico, ki ubežnike sprejme. Z ljudmi te dežele predstavniki Miriona tudi začnejo znanstveno in gospodarsko sodelovati.

2 Subverzivni ali pa vsaj zelo neobičajni za otroško/mladinsko literaturo tistega časa so v Snojevih *Avtomoto mravljah* tudi podrobni opisi nasilja v deželi mravelj (npr. omenjeno mučenje tovariša Dobromravova, prim. Snój 1981: 94–102, ali pokončanje zasliševalca, prim. Snój 1981: 104). Če sprejmemo tezo, da je v romanu reprezentiran tedanji jugoslovanski družbeni režim, potem bi lahko kot subverzivni element deloval tudi kak pripovedovalčev komentar, na primer tale o krutem sankcioniranju pisateljev oz. svobode govora: »pisateljska smešnost [je] na tem svetu varljiva in minljiva in s tem pogubna, saj se ta smešnost [...] nenadoma komu zazdi še kako zaresna in nevarna pa vas privije, da potem tenko piskate, če sploh še kdaj pisnete.« (Snój 1981: 100) Ali stališče o izsesavanju lastnih državljanov oz. kulturi, ki ga izreče tovariš Dobromravov: »tiho vidva, torej preparacija, potem prezentacija, povrh pa še degustacija [...]. Naša kultura je za ljudstvo. Mi, vesta, imamo najbogatejšo zbirko skeletov na svetu.« (Prav tam: 32)

3 Naočnika in Očalnika igrata Brane Ivanc in Janez Hočevar, režiral je Franc Uršič. Prim. *Naočnik in Očalnik*: <https://www.youtube.com/watch?v=rWyn87SUHA4>.

Popotovanje po deželah je pravzaprav popotovanje po različnih družbenih sistemih. In kakšni so ti družbeni režimi? Kako so reprezentirani?

V Čitaniji, ki ji vlada Veliki general, so čez noč odstavili predsednika Averada in v ječo pahnili tudi posadko Modrega žarka:

Spoznali smo, da je to svobodna dežela, ki dela in živi za ljudi te dežele ... Že smo se dogovarjali, kako bi lahko sodelovali med Zemljo in Mironom ... Potem pa so čez noč v Čitaniji spet zavladali generali in bogataši ... Kruto so pobijali ljudi, mnoge pa pahnili v ječe, med njimi je bila tudi vsa posadka Modrega žarka ... Seveda so nas mučili[.] (Suhodolčan 1977: 124)

Čitanija je torej dežela, kjer po državnem udaru vlada vojaška diktatura. Ljudi pobijajo, mučijo, zapirajo v ječe. Veliki general se prevaža v velikih črnih limuzinah, pobeglim detektivom, posadki in prebežnikom pa sledijo Generalovi vojaki tudi s helikopterji in letali in besno streljajo v črni oblak dima, ki zakriva ubežnike in ki sta ga iz svojih pip napuhala Mirionska detektiva.

Druga postaja je Amerana, v kateri »se vsak dan devetkrat potrkajo na prsi, da so najbolj svobodna dežela na Zemlji«. (Suhodolčan 1977: 139) Ob prihodu »so jih od vseh strani obstreljevali z raketami in napadala so jih najhitrejša lovska letala« (prav tam: 140), ko jim le dovolijo pristati, pa jih pričakajo »do zob oboroženi vojaki, raket in tankov pa je bilo več kot dreves in gob v gozdu«, malce kasneje izvedo, da imajo rakete samo za »obrambne vaje« in si v Amerani pravzaprav prizadevajo, da »bi bila Zemlja ena sama velika dežela – Amerana«. (Prav tam: 144) Deželi vlada Glavni, veliko moč pa imajo tudi bogataši, podjetniki in gospodarstveniki, ki začnejo s prišleki z Miriona nemudoma kupčevati: pokupili bi ves mirionski zrak, vso mirionsko zemljo, želeli bi imeti ekskluzivne pravice za potovanja na Mirion itn.

Tudi od tod se mirionski odposlanci z obema zemeljskima detektivoma umaknejo. A ker so ameranski podjetniki pokupili že vse na Mirionu in je »ta planet že tako rekoč naš, neločljivi del naše dežele« (Suhodolčan 1977: 147), se za ubežniki zapodi amarenska vojska z atomsko oborožitvijo.

Deželi Amerani sicer ne vlada vojaški totalitarni režim, vendar je kljub temu močna vojska eden od stebrov ameranske družbe. Deželi vladata pravzaprav posel in denar, izrazito prisotna je v družbenem sistemu tudi ideja po koloniziranju drugih dežel.

Tretja postaja je Suena, dežela, kjer ima oblast Veliki vodja. Odposlance z Miriona in oba zemeljska detektiva sprejmejo na letališču »z velikimi častmi, ko da pozdravljajo največje državnike. Vse do njihovega helikopterja so razgrnili dolgo dolgo rdečo rdečo preprogo. Na obeh straneh preproge so strumno stali vojaki v živo pisanih uniformah in z očiščenimi puškami.« (Suhodolčan 1977: 153) Vse letališče je okrašeno z zastavami in velikim transparentom z dobrodošlico prišlekom »svobodnega ljudstva Suene«. Na poti v predsedniško palačo jih z obeh strani ceste pozdravljajo ljudje z zastavami in šopki cvetja.

V palači prišleke sprejme Veliki vodja, ki tako kot Ameranci izraža pohlep po ozemlju (»Naša dežela se bo kmalu raztezala po vsej Zemlji« (Suhodolčan 1977: 156)), skrivnosten pa je tudi v odgovorih, na vprašanja pregnanega predsednika Averada, ali bi se lahko srečal s svojim prijateljem Pavlom, ki je pribežal v Sueno. Odgovor, ki ga je deležen, je: Pavel je žal zbolel.

Prišleke še isti dan povabijo na ogled dežele: vozijo se z limuzinami, ki jih upravljajo nezgovorni šoferji, voziti se smejo le po vnaprej določeni poti. Ceste, po katerih se vozijo, so široke, hiše

in palače nove in lepe, »[p]o pločnikih glavne ulice so hodili lepo oblečeni meščani in glasno prepevali.« (Suhodolčan 1977: 158) A detektiva Naočnik in Očalnik se neopažena izmuzneta iz avtomobila in se sprehodita za prikazano jim kuliserijo. Izkaže se, da so čudovite palače in radost ljudi le videz, kulisa, za katero »stojijo v Sueni nizke hiše[,] iz katerih so prihajali ljudje s plašnimi koraki. In za košatimi zelenimi drevesi so postavljeni kanoni in tanki in rakete ...« (Prav tam: 171)

Izkaže se, da je Averadov prijatelj Pavel politični zapornik in da je režim v Sueni totalitarni režim, s katerim delegacija z Miriona nima kaj početi. Člani delegacije, ki niso z Miriona, zginjajo v suenskih ječah drug za drugim. S pomočjo elektroform brizgalk, ki povzročijo, da se vojaki z Velikim vodjem vred praskajo po vsem telesu, skačejo v zrak kot kenguruji in se zvijajo v smehu, člani posadke z Miriona osvobodijo svoje prijatelje in se umaknejo na varno.

Če spominja dežela Čitanija na države, kjer so voditelji prišli do oblasti s pomočjo vojaškega udara (leta 1973 je vojaški udar v Čilu izvedel Augusto Pinochet), če spominja Amerana (nekoliko po imenu, nekoliko po pridobitniški ideologiji, ki ji vlada, nekoliko po kolonizatorskih nagnjenjih) na Združene države Amerike, spominja Suena na katero od komunističnih dežel, kjer si je popolno oblast z izdelanim sistemom ustrahovanja in videza privzel en sam oblastnik; je pa res, da nekateri elementi (politični zaporniki, pozdravljanje delegacije z zastavicami in cvetjem itn.) zelo spominjajo tudi na prakso v tedanji socialistični Jugoslaviji.

V četrtem poskusu pristane posadka obeh medplanetarnih ladij z Naočnikom in Očalnikom v deželi Jutaka. Po naključju pravzaprav: občutljive naprave na mirionskih plovilih zaznajo bližajoči se potres v tej državi. Posadka se vmeša v radijske valove državnega radia in z obzirnim sporočilom pozove ljudi, naj zapustijo vsa poslopja. Državljanji opozorilo vzamejo zares, Jutacani »so v množicah, a v najlepšem redu hiteli iz hiš, iz mest in vasi.« (Suhodolčan 1977: 174) Potres je bil res strašen, a zaradi discipliniranosti državljanov je bilo žrtev zelo malo: »Prihitel je tudi sam Predsednik Jutake in kot vsi drugi meščani razkopaval ruševine.« (Prav tam: 174)

Že po poimenovanjih voditeljev (Veliki general, Glavni, Veliki vodja) je oznaka Predsednik nekaj povsem drugega. S tem poimenovanjem (še bolj pa kar z dejanjem, nenazadnje je Predsednik tudi fakultetno izobražen (prim. Suhodolčan 1977: 174)) prikaže Suhodolčan oblastnika kot enega od državljanov, kot enega njim enakih (čeprav se ob slovesu odpelje domov s svojim helikopterjem). V Jutaki bralec tudi ne naleti na vojsko, zaznati ni niti nikakršnega militantnega dejanja ali rekvizita. Jutaka je skratka reprezentirana kot miroljubna država, v kateri ljudje živijo sicer skromno, a zadovoljno. To je tudi dežela, s katero začnejo odposlanci z Miriona svoje načrtovano, pa težko izvedljivo sodelovanje.

Bralec bi pomislil, da je v zadnji deželi, Jutaki, reprezentirana socialistična Jugoslavija, da je to pravzaprav slavospev predsedniku, državni ureditvi in državi, v kateri ob času nastanka zgodbe živi tudi avtorski pripovedovalec. Vendar to ne drži. Dežela, v kateri živi avtor, je dežela, v kateri živita tudi Naočnik in Očalnik, ta pa je z oznako »nekje pod Triglavom« (Suhodolčan 1977: 8) jasno določena: Jugoslavija je dežela, v kateri se cela zgodba začne in konča. A s to deželo Miriončani ne sodelujejo, ne morejo sodelovati, očitno za njihove standarde ni dovolj demokratična in miroljubna. Za sodelovanje si izberejo imaginarno majhno državo Jutako.

Tako kot pri Snoju »miličniška gumijevka« obstaja tudi pri Suhodolčanu morda tista razpoka v reprezentaciji, ki na besedilo in na namen avtorja meče posebno luč. Omenili smo že, da odposlanci

z Miriona v družbenem sistemu, v katerem živita Naočnik in Očalnik, se pravi v režimu države pod Triglavom, in v katerem živi tudi avtor,⁴ ustrezne možnosti za sodelovanje ne vidijo. Vidijo pa jo v Jutaki, eni »manjših dežel na svetu«, kjer se »raztezajo [...] lepa [...] mesta in vasi«, »kjer živijo miroljubni, delovni ljudje«, ki »mirno delajo, obedujejo, se sprehajajo, praznujejo rojstva in plešejo na porokah.« (Suhodolčan 1977: 172) Možnost sodelovanja vidijo v deželi z družbenim režimom, ki ni militanten, kjer se predsednik kot eden od državljanov vključi v reševanje ponesrečenih v potresu. In prav potres je nemara tisti element, ki bi bralcu lahko namignil, za katero deželo pravzaprav gre: maja in septembra leta 1976 sta bila v sosednji Italiji dva silovita potresa, ki sta močno prizadela tudi zahodni del Slovenije. Spomin nanju je bil leto kasneje, ko je knjiga izšla, še več kot živ. In znano je tudi, da se je Leopold Suhodolčan družil s sodelavci *Nove revije*, ki je konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let bistveno prispevala pri osamosvajanju Slovenije. Bi bralec v deželi Jutaki lahko prepoznal Suhodolčanovo vizijo samostojne slovenske države?

Če razumemo namig v besedilu na tak način, lahko interpretiramo Suhodolčanovo (tako kot že prej Snojevo) besedilo kot besedilo, v katerem ne gre za režimu konformno reprezentacijo, lahko bi rekli, da gre pri obeh besedilih za subverzivni pogled na tedanji jugoslovanski družbeni sistem.

In še eno tematiko izpostavi Suhodolčan v svoji pripovedi *Stopinje po zraku* (ki je Snój v *Avtomoto mravljah* ne): motiv vsega dogajanja v *Stopinjah po zraku* je pravzaprav iskanje poslovnega, znanstvenega, gospodarskega sodelovanja, tematizirana je za tisti čas precej liberalna tržna (in ne socialistična planska) gospodarska logika.

4

Poskusimo predstavljeni knjigi postaviti v tedanji družbeni kontekst. Po nekoliko liberalnejših letih (konec šestdesetih let) se je v Jugoslaviji (in s tem seveda tudi v Sloveniji) politična situacija zaostрила. Čeprav je Jugoslavija leta 1974 dobila novo ustavo, ki je »uvajala do tedaj najvišjo stopnjo decentralizacije« (Vodopivec 2007: 411), je bil leto pred tem sprejet zakon, ki je omejeval svobodo tiska, leto kasneje (1975) pa

nov kazenski zakonik, ki je zaostroval kazni za »protirevolucionarno dejavnost«, »sovražno propagando« in »nasprotovanje režimu«; njegov 133. člen je bil formuliran tako ohlapno, da je omogočal pregon vsake, tudi samo verbalne protirežimske kritike. (Vodopivec 2007: 410)

V ta čas in v te razmere je padel tudi intervju Borisa Pahorja z Edvardom Kocbekom, ki je javno spregovoril o režimski tabu temi, povojnih pobjih vojaških in političnih nasprotnikov (domobrancev), oba avtorja sta bila sankcionirana.

Politični režim je v sedemdesetih letih s proslavami, »ki so slavile revolucionarne dogodke in osebe«, z odkrivanjem partizanskih spomenikov, s srečanji »bratstva in enotnosti« ipd. krčevito kazal in dokazoval, da je vitalen in nezlomljiv, in bolj ko je jugoslovanski predsednik Tito bolehal, bolj se je razraščalo njegovo čaščenje, v sedemdesetih letih je Titov kult dosegel vrhunec. (Prim. Vodopivec 2007: 414–415)

⁴ Iz spremnega besedila k *Stopinjam po zraku*, v Pogovoru z mojstroma (Suhodolčan 1977: 190–194), je namreč jasno razvidno, da so avtor, Naočnik in Očalnik sodobniki.

Nekaj let liberalizacije konec šestdesetih let je povzročilo odpiranje na trge zahodne Evrope, česar ni odpravila niti ponovna zaostritev političnih razmer v sedemdesetih letih:

Jugoslovanski politični vrh kljub priseganju na delavski razred in delavske interese ni nasprotoval razvoju v smeri zahodnega potrošništva, saj naj bi bila določeno udobje in osebni standard – kot so menili komunistični veljaki – sestavni del »socializma s človeškim obrazom«.[.] (Vodopivec 2007: 419)

Sedemdeseta leta so imela tako, kot piše Vodopivec (2007: 420):

vedno bolj izrazito dva obraza, ki sta gledala vsak v svojo smer. Medtem ko je oblast še naprej vztrajala pri sistemu ene same stranke, omejevala svoboščine prebivalstva in se sklicevala na komunistična gesla, se je vedno več ljudi oziralo na Zahod in se spogledovalo z zahodno potrošniško miselnostjo ter načinom življenja.

In kam v ta kontekst postaviti obravnavani knjigi?

Snojeve *Avtomoto mravlje* in Suhodolčanove *Stopinje po zraku* sta besedili, ki kritično predstavljata totalitarne družbene sisteme. Na prvi pogled se zdi kritika namenjena nacizmu, fašizmu in stalinizmu pa vojaškim diktaturam. A razpoke v reprezentaciji političnih sistemov v obeh zgodbah nakazujejo, da sta avtorja zelo kritična pravzaprav (zlasti) do obstoječega jugoslovanskega družbenega sistema – subtilno nakazujeta na njegovo preobrazbo (ali razpad).

Literatura

- GLUŠIČ, Helga, 2002: *Slovenska pripovedna proza v drugi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- GRAFENAUER, Niko, 1981: Pesnik in pisatelj Jože Snoj. Jože Snoj: *Avtomoto mravlje*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 157–162.
- Naočnik in Očalnik*: <https://www.youtube.com/watch?v=rWyn87SUHA4>
- ORWELL, George, 1984: *1984*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- RUPEL, Dimitrij, 1984: Okrog leta 1984. George Orwell: *1984*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 230–247.
- SAKSIDA, Igor, 1998: Zvočnost, domišljija in komunikativnost: Mladinska besedila Jožeta Snoja. *Otrok in knjiga* 25/45. 5–20.
- SNOJ, Jože, (1975) 1981: *Avtomoto mravlje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- STANKOVIČ, Peter, 2005: *Rdeči trakovi: Reprezentacija v slovenskem partizanskem filmu*. Ljubljana: FDV.
- SUHODOLČAN, Leopold, 1977: *Stopinje po zraku*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VODOPIVEC, Peter, 2007: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Ljubljana: Modrijan.